

15. Сухобоків О.В. Отчёт о работах Левобережной славяно-русской экспедиции ИА АН УССР в 1986 г.// Науковий архів Інституту археології НАН України, ф. Е., № 22032–22035.
16. Сухобоків О.В. Отчёт о полевых исследованиях 1988 г. / О.В. Сухобоків, С.П. Юренко, Л.И. Белинская, Н.А. Милованова // Науковий архів Інституту археології НАН України, 1988/32.

Осадчий Е.Н., Коротя О.В. Памятники селитроварного производства на территории Путивльского удела первой половины XVII в.

В первой половине XVII в. На территории Путивльского удела активно велась добыча селитры. Ватаги мастеров из Речи Посполитой активно осваивали малозаселённые пространства юго-запада Московского царства. Майданный способ добычи селитры был известен и московским селитроварам. В статье анализируется один из типов майданов, которые можно связать с селитроварами из Путивля. Приводятся данные археологических разведок и письменных источников. Рассматривается вариант отождествления одного из средневековых пограничных острогов с центром добычи селитры.

Ключевые слова: Путивль, селитроварение, Московская держава.

Osadchiy Ye.M., Korotyа O.V. Monuments of saltpeter brewing in the territory of Putyvl county first half of the XVII century

In the first half of the XVII century on the territory of Putyvl county actively nitrate was mined. Gangmasters of the Commonwealth actively developing sparsely populated area southwest of Moscow realm. Square nitrate mining method was known and Moscow saltpeter brewers. This article analyzes one of the types Squares, which can be associated with saltpeter brewers of Putyvl. Directed data of archaeological and written sources. Consider the option of identifying one of the medieval frontier forts with saltpeter mining center.

Keywords: Putyvl, nitrate, Moscow realm.

Подано до друку: 03.06.2013 р.

УДК 902/904(477.53)«12/13»

О.Б. СУПРУНЕНКО

**Нові матеріали золотоординського часу
з пониззя Псла**

Аналізуються результати науково-рятивних археологічних досліджень поховальних пам'яток золотоординського часу та деякі знахідки останніх років з нижньої течії р. Псла на Полтавщині, що засвідчують поширення кочівницьких старожитностей на північній перед-степовій межі Західного улусу Золотої Орди у другій половині XIII – наприкінці XIV ст.

Ключові слова: Золота Орда, кочівники, монети, Полтавщина, пониззя Псла, поховання.

Пам'ятки золотоординського часу за останні роки стали добре відомими на Полтавщині, особливо у степових районах – нижніх течях Сули, Псла, Сухого Кобелячка, Ворскли й Орелі [18, с. 5–45; 20, с. 7–12]. Дніпровські, Псільська та Ворсклинські переправи, які діяли за доби розвинутого і на початку пізнього середньовіччя, зумовили появу тут стійбищ кочівників, загопи яких забезпечували функціонування й охорону шляхів та переправ, можливо, функціонування митниць, розташованих на берегах Дніпра, в районі затопленої Переволочної,

поряд із Келебердою та Кременчуком [20, с. 59; 22, с. 92]. Вздовж лівобережного узбережжя Дніпра існували й невеликі міські центри золотоординського населення (Кишеньки, Келеберда, Веселий Поділ й інші) [1, с. 69–72; 17, с. 58–65].

Старожитності золотоординського часу Полтавщини стали темою окремого дослідження автора, виконаного десятком років тому у співавторстві з В.В. Приймаком і К.М. Мироненком [18], низки інших його робіт. Відтоді стан джерельної бази дещо змінився в бік збільшення обсягів наявної інформації. Це викликало необхідність розширення як змісту, так і характеру свого часу оприлюдненої друком роботи, звернувши значно більше уваги на поховальні пам'ятки кочівників золотоординської доби. Одним із етапів підготовки такого дослідження виступає запропонована читачеві стаття, присвячена вивченню золотоординських старожитностей в басейні Нижнього Псла.

Перші з кочівницьких захоронень часу Золотої Орди виявлені тут випадково на початку 1870-х років: поблизу с. Малої Кохнівки на правобережжі Псла під Кременчуком та наприкінці XIX ст. у Чортовій могилі на північ від с. Ревівки Кременчуцького повіту. Ще одне безінвентарне випростане захоронення із західною орієнтацією досліджене В.М. Щербаківським 1915 р. у кургані в Устимівці [3, с. 97]. Перше з поховань супроводжувалося накладними прикрасами-деталлями сагайдака, виготовленими з кістки, вкритими різьбленими візерунками із зображеннями тварин [2, с. 208; 10, с. 151]. Для другого залишилася інформація про знахідку скелету людини з розміщеним поряд черепом коня [26, с. 76; 27, с. 23].

Під час розкопок кургану «Цегельня» та більшого насипу «Кормилиця» в 1992–1993 роках поблизу Комсомольська Ю.О. Шиловим виявлені 2 інвентарні чоловічі захоронення кочівників, датовані другою половиною XIII – початком XIV ст. [9, с. 105–108; 18, с. 32–37, рис. 32–33]. Їх відкриття вказувало на масову присутність таких поховальних старожитностей у місцевих курганах. З початком систематичних досліджень в околицях Комсомольська вивчено чимало захоронень другої половини XIII – XIV ст., а також ґрунтовий могильник мусульманського кочового населення XIV ст. Загальна кількість таких комплексів наразі вже досягає 50 захоронень. Опублікована інформація про два десятки золотоординських поховань, з-поміж яких є доволі виразні, у супроводі численого інвентарю, збережених зразків головних уборів та одягу, унікальних прикрас, залишків візків-гарб тощо. Більшість впускних, порівняно багатих захоронень заслуговує підготовки окремих або монографічних досліджень, як це вже здійснено для деяких з околиць с. Волошиного, розкопаних на місці будівництва Єрстівського кар'єру залізистих кварцитів [11, с. 299–337; 19, с. 81–96; 20; 21 с. 39–42; 22, с. 45–64, 86–126]. Окрім них відомо чимало рядових поховань, культурно-хронологічна атрибуція яких також вимагає певних цілеспрямованих зусиль і систематизації.

Поховання золотоординських кочівників переважно влаштовувалися в насапах стародавніх курганів і над схилами надзаплавних підвищень. Майже всі з них виявлені в пониззі Псла внаслідок науково-рятивних розкопок поблизу сіл Волошиного, Дуканичів, Лавриківки, Підустів, Солонців, а також вище за течією ріки [5, с. 115–116; 9, с. 105–109; 12, с. 43–47, 56–58; 14, с. 33–35; 15, с. 62–65; 20, с. 13–15; 24, с. 349–355; 26, с. 79–83; 36, с. 34–36].

Окрім волошинського некрополю з насипу № 2/2004–2006 р. групи I, поховання кочівників післямонгольської епохи досліджені у курганах: № 3/2004 р. групи I біля Волошиного [22, с. 82–87, рис. 72, 73, 75–76], № 1/2006 р. групи I поблизу Солонців [13, с. 44–47, рис. 48: 1], № 1/2005 р. групи I неподалік Дуканичів [12, с. 12–16, 19–23], а також у насипу № 8/2005 р. групи II поряд із Волошиним [7, с. 126–128, рис. 107]. Нещодавно опубліковані ще 2 поховальні комплекси з курганів № 1/2009 р. групи I між Горбанями і Заруддям та № 2/2007 р. групи II неподалік Біланів [32, с. 68–69, 168–169, рис. 38; 166: 4]. І хоча всі впускні захоронення належать до золотоординського часу, проте вони ні хронологічно, ні етнічно не утворюють однорідної групи, засвідчуючи строкатий склад населення Західного улусу Золотої Орди, й ілюструють певні особливості поховального обряду.

Чи не найранішим серед них є поховання другого кургану № 1/2006 р. групи I поблизу Солонців, впусчене до центру невеликого кургану у видовженій підпрямокутній ямі зі скругленими кутами розмірами 0,80×2,15 м. Орієнтація поховальної споруди – меридіональна, з відхиленням до північного заходу – південного сходу. Глибина від поверхні зруйнованого насипу – 0,8 м. Дно та стінки – вирівняні. Посеред ями, зі зміщенням до півдня, знаходилися рештки дерево-повстяного гробовища, з коротшими дерев'яними дощатими розпірками та двома повздовжніми тонкими дошками з широтних боків, що обтягувалися щільною повстю, утворюючи таким чином поховальне ложе. Розміри цієї конструкції трапецієподібної в плані форми склали 0,30–0,55×1,80 м, а висота – не перевищувала 0,25 м [13, с. 44, рис. 41–42; 48: 2]. У гробовищі горілиць, випростано на спині, головою на північ була покладена жінка у віці 30–35 років, зростом 158–162 см. Руки розміщувалися вздовж тулуба, кисті – долонями донизу. Кисть лівої руки знаходилася під стегном. Ноги незначно підігнуті у правий бік, вірогідно, з метою вміщення похованої до вже заготовленого гробовища, стопи, можливо, підв'язувалися (рис. 1: 1).

На кістках відзначені сліди текстильного савану. У північно-східній частині поховальної ями знаходилося скупчення решток напутьної їжі – лопатка та кістки передньої правої ноги напівдорослої особини вівці свійської та єдиний предмет супутнього інвентарю (рис. 1: 1: 1-3) – залізний черешковий, з дещо вигнутою спинкою, вигнутим назовні лезом й уступом в основі черешка, ніж

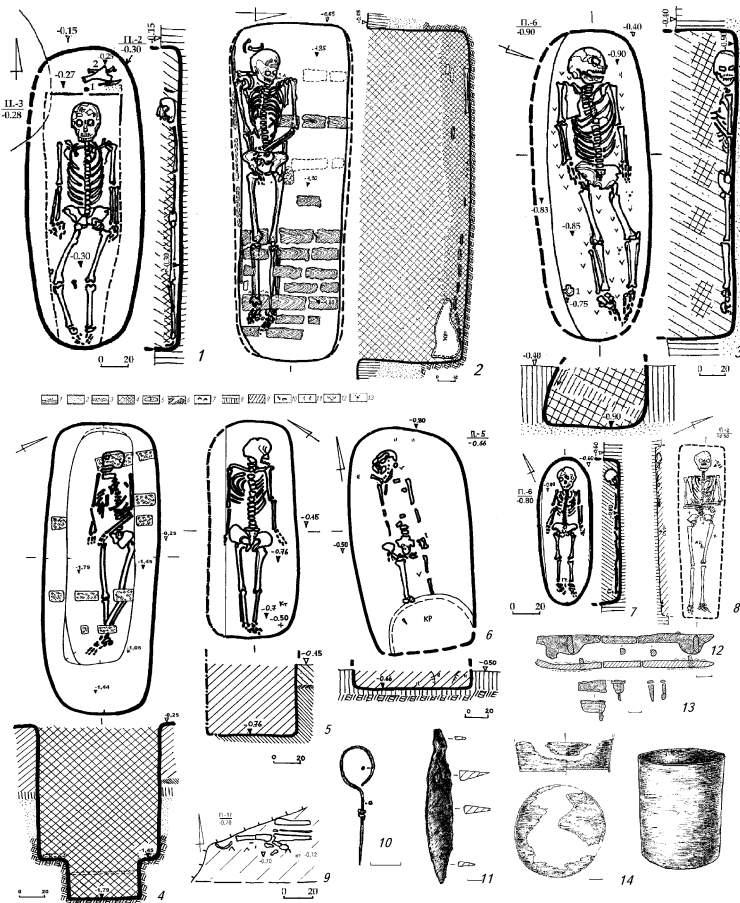

Рис. 1. Басейн Нижнього Псла. Кочівницькі поховання золотоординського часу та знахідки з них. Поховання: 1 – п. 2, к. 1/2006 р., гр. I, с. Солонці; 2 – п. 2, к. 2/2004 р., гр. I, с. Волошине; 3 – п. 6, к. 1/2006 р., гр. I, с. Солонці; 4 – п. 5, к. 1/2007 р., гр. IV, с. Хоружі; 5 – п. 8, к. 8/2008 р., гр. I, колишнє с. Підусти; 6 – п. 5, к. 11/2008 р., гр. I, колишнє с. Підусти; 7 – п. 6, к. 2/2007 р., гр. II, колишнє с. Білани; 8 – п. 2, к. 8/2005 р., гр. II, с. Волошине; 9 – п. 17, к. 1/2010 р., гр. I, колишнє с. Лавриківка; знахідки: 10, 14 – п. 2, к. 2/2004 р., гр. I, с. Волошине; 11 – п. 2, к. 1/2006 р., гр. I, с. Солонці; 12-13 – п. 17, к. 1/2010 р., гр. I, колишнє с. Лавриківка. Матеріал: 10 – бронза; 11-12 – залізо; 13 – залізо, дерево, береста; 14 – береста (остання з реконструкцією). Умовні позначення: 1 – дерновий шар; 2 – пісок; 3 – материк; 4 – мішаний сулісок; 5 – кротовини, нори; 6 – рештки дерева; 7 – шкіряний тлін; 8 – похований ґрунт; 9 – темний сулісок і чорнозем заповнення; 10 – кістки; 11 – вуглини; 12 – рослинний і деревний тлін; 13 – крейда.

[пор.: 34, с. 85, рис. 12] довжиною 12,1 см (рис. 1: 7). На поверхні його леза збереглися відбитки шкіряних піхв і текстилю, а також волокна дерева від руків'я на черешку. За Г.О. Федоровим-Давидовим, зважаючи на типологічні особливості, поховальний комплекс віднесений до групи Д I [34, с. 120]. Появу подібних за обрядом захоронень у широких степових просторах від Південного Приуралля до Нижнього Подністров'я, починаючи з середини XIII ст., тобто, за ранньозолотоординського часу, дослідники пов'язують із просуванням на захід, разом із монголами, групи населення східного походження [34, с. 151, 159, табл. 17], яка й надала поштовх у поширенні традиції орієнтування небіжчиків головою на північ.

Вірогідно, саме з цими кочівниками чи залежними від них особами можна пов'язати і поховання 6 кургану № 2/2007 р. групи II неподалік Біланів, влаштоване у видовженій ямі зі скругленими кутами, зорієнтованій з північного сходу – півночі на південний захід – південь. Безінвентарний поховальний комплекс групи Д I належав дитині 10–11 років, викладеній на спині, головою на північний схід, з руками вздовж тулуба і випростаними ногами (рис. 1: 7). Ця особа могла походити з бідної родини кочівників другої чи останньої третини XIII ст.

Доволі схожим є й впускне безінвентарне поховання рядового кочівника у центрі насипу № 11/2008 р. групи I на місці колишнього с. Підустів в пониззі правобічної притоки Сухого Кобелячка – р. Лизьки, на останці вододільного підвищення Малої Кормилиці [28, арк. 63–64]. Захоронення 5 кургану № 11 містилося в ямі підпрямокутної форми зі скругленими кутами, спорудженій із незначним відхиленням на захід від вісі північ-південь, розміром 1,00×2,05 м, завглибшки 0,66 м. У ній виявлений скелет чоловіка у віці 40–45 років, зростом 172–174 см, викладеного випростано на спині, головою на північ – північний захід, руки вздовж тулуба, ноги випростані. У північно-східному кутку ями трапилися вуглини та кістки ноги коня, розташовані ліворуч від похованого (рис. 1: 6).

За колом обрядових ознак, передусім, за північним сектором орієнтування, поховання віднесене до числа ранньозолотоординських кочівницьких – другої половини XIII ст.

Пізнішим, за часом появи в насипу вже згаданого кургану № 1/2006 р. групи I поблизу Солонців, було поховання 6. Воно впущене до центральної частини стародавньої надмогильної споруди у видовженій овальній у плані ямі, з улаштуванням в її південно-східній стінці невеликої підбоеподібної заглибини. Вирівняне дно знаходилося на глибині близько 1,5 м від колишньої поверхні насипу. Розміри ями уверху – 0,80×2,47 м, на дні – 0,60–0,95×2,47 м (рис. 1: 3). Її оточували сліди розкиданого на поверхні насипу викиду кільцевої в плані форми [13, с. 56–57, рис. 48: 1; 51], що перекиривав і ранньозолотоординське поховання 2, описане вище.

У ямі, зі зміщенням до північно-західної стінки, знаходився скелет чоловіка у віці 30–35 років, зріст якого за життя становив 163–164 см. За положенням кісток небіжчик лежав випростано на спині, головою на південний захід, лицевим відділом у північний бік. Руки викладені вздовж тулуба, кисті розміщувалися долонями донизу, права – на тазу. Ноги були ледь підігнуті вліво, стопи, можливо, підв'язані. На черепі відзначені сліди текстильно-шкіряного головного убору, на кістках – рештки тканини савану. Навкруги скелету та під ним виявлені залишки тонкого шару деревного тліну та текстилю полотняного переплетення рослинного походження (рис. 1: 3). За досліджень склалося враження, що похований вміщений до могили на легких ношах, загорнутим у щільний саван. За Г.О. Федоровим-Давидовим, поховальний комплекс віднесений до групи А I [34, с. 124], маючи певні риси половецького поховального обряду. Подібні могили рядових кочівників відомі від Південного Приуралля та Нижнього Поволжя на сході до Північного Кавказу й Подністров'я на півдні та південному заході, переважно з другої–останньої третин XIII ст. Окремі поховання виявлені також у басейні Сіверського Дінця та в Поросці [34, с. 142, 151, табл. 17]. Захоронення датоване кінцем XIII ст. (менш імовірно початком XIV ст.) [13, с. 58], позначаючи початок середньозолотоординського часу.

Подібним є впускне поховання 8 рядової кочівниці у насипу кургану № 8/2008 р. групи I на місці колишнього с. Підустів на останці Малої Кормилиці. Захоронення містилося у прямокутний в плані із закругленими кутами ямі, розміром 0,68×1,80 м і завглибшки 0,76 м, зорієнтованій з південного заходу на північний схід, без слідів перекриття. Похована – жінка у віці 45–50 років, покладена у випростаному стані, головою на південний захід. Лицевим відділом черепа розвернута до півночі. Руки простягнуті вздовж тулуба, ноги – випростані (рис. 1: 5). Із супутнього інвентарю відзначена лише скалка кремону, а від решток тризни у заповненні – зуби молодого коня [28, арк. 41].

Впускне поховання 2 кургану № 2/2004 р. групи I поблизу Волошиного, розміщене у північній полі невеликого насипу, зведеного над похованням пізнього бронзового віку, містилося у видовженій прямокутній ямі зі скругленими кутами розміром 0,6–0,7×2,0 м і глибиною 0,65 м від рівня сучасної денної поверхні, зорієнтованій за довшою широтною віссю (рис. 1: 2). Вона мала, за половецькою поховальною традицією, вузький уступ уздовж південно-східної стінки для вкладання на плаху основи поперечного перекриття з 24 нешироких дошок, рештки якого збереглися в заповненні. Іншим кінцем дощате перекриття спиралося на дно могили. Над ним виявлені залишки циліндричної берестяної келихоподібної посудинки з діаметром денця 10,5 см (рис. 1: 14). Похований – чоловік у віці 40–45 років, викладений випростано на спині під стінкою ями, головою на захід, обличчям до півночі; руки небіжчика лежа-

ли вздовж тулуба, випростана права – кистю під тазом, ліва, зігнута в лікті, – на животі [22, с. 83–85]; випрямлені ноги зведені у стопах. За Г.О. Федоровим-Давидовим, поховальна споруда відноситься до групи А III [34, с. 124].

Додаткове вивчення кісткових матеріалів і археологічної органіки дозволило отримати певні дані щодо особливостей обряду. Так, на лобовому відділі черепа похованого та під ним збереглися рештки зотлілого текстилю, сліди шкіри й повсті від головного убору, відбитки шовкової тканини від його підкладки; в узголів'ї відзначені повстяні залишки подушечки, під кістками – повстяної підстилки; на кістках ніг – сліди текстилю темного кольору. Паралельно лівій стегновій кістці лежали 2 кістки домашньої кози. Поряд відзначена пляма тліну від шкіряного підсумку (6,0×10,5 см), оконтуреного рештками вичиненої шкіри коричнево-червоного кольору, біля кісток стоп – шкіряного тліну взуття [22, с. 86–87]. Поблизу черепа виявлена бронзова дротяна сережка у вигляді «знаку питання» (рис. 1: 10), з верхньою розімкнуто-кільцевою частиною й опущеним униз вертикальним односкладовим стрижнем із загостренням донизу, обігнутих двома витками тонкого бронзового дроту (тип VI, варіант б) [34, с. 38–39, рис. 6: I], що є культурно-хронологічним маркером типово золотоординських кочівницьких захоронень. Поховання віднесене до середньозолотоординського часу – початком – першою чвертю XIV ст.

Останнім зі впуцених до центру кургану № 1/2010 р. групи I на південній околиці колишнього с. Лавриківки у межиріччі Псла і Сухого Кобелячка [23, с. 107, рис. 148], було напівзруйноване золотоординське кочівницьке поховання 17 (рис. 1: 9), що займало прямокутну неглибоку широтно зорієнтовану завглибшки 0,7 м яму, де містилися кістки ніг і частина тазу чоловіка у віці 40–45 років, розміщеного у випростаному положенні на спині головою на захід. Справа біля них знаходилися рештки напутньої їжі – кістки правої передньої ноги молодого бичка й уламки сагайдака. Серед них: фрагменти залізної накладки у вигляді напівкокрюгло у перетині прутка, довжиною 11,7 см і шириною 0,4–1,3 см, на кінцях якого наявні напівкокрюглі фігурні виступи-упори (рис. 1: 12), залізні штифти зі зворотного боку для закріплення на основі з бересту та дерева берези, а ззовні – збереглися озалізовані відбитки тонкої вичиненої шкіри коричнево-чорної барви, під ними – тонкого щільного шовку; уламок днища сагайдака із залізною платівкою з отвором і цвяшком (1,0×1,9×1,7 см); фрагменти стрижнів цвяхів від оковки того ж сагайдака (рис. 1: 13). Поховання здійснене кочівниками середньозолотоординського часу на початку – у першій половині XIV ст. [31, арк. 36–37].

Якщо перші два з охарактеризованих вище захоронень представників рядового населення Припільських степів репрезентують східну складову прийшлого із завойовниками населення середини – другої половини XIII ст., то наступні належать, вірогідно, половецьким і місцевим лівобережним (з числа колишніх конфе-

дератів Русі) за походженням кочівникам кінця XIII – першої половини XIV ст., які кількісно переважали на цей час у середовищі мешканців придніпровських просторів, зберігаючи окремі особливості поховального обряду предків.

Досліджені у кургані № 1/2005 р. групи I поблизу колишнього хут. Дуканичів наступні 2 поховання, на наш погляд, представляють дещо пізніший етап історії золотоординських кочівників. Обидва захоронення, 1 і 2, здійснені у південно-східній полі кургану у прямокутних поховальних ямах розмірами 0,85×2,10 та 0,57×1,23 м, завглибшки від рівня сучасної денної поверхні – 0,95 і 1,25 м, зорієнтованих з південного заходу на північний схід (рис. 2: 1–3). Короткі вирівняні стінки ям в основі незначно розширювалися, в першому випадку утворюючи уступи. Поховані були вміщені до дощатих домовин із розширенням в узголів'ї, ями над якими перекривалися тонким повздовжнім дощатим накатником.

Перше гробовище складалося з товстих дошок, де 3 верхні та 4 нижні, без стягування залізними скобами, спиралися на дощаті поперечини, обіперті на кутах на 4 стовпчики-бруси, типу гробовища у похованні 4 кургану № 11 групи I поблизу Волошиного, опублікованого монографічно [22, с. 35–36]. Довші дошки каркасу стягувалися коротшими, причому всі були підпиляні з незначним розхиленням до верху. Вірогідно, кріплення складових «домовини» здійснювалося за допомогою дерев'яних клинців-шипів, а поверх вона

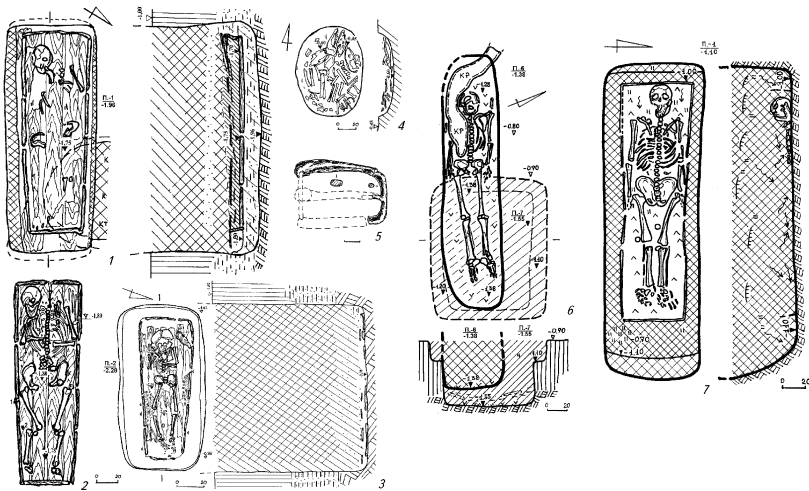

Рис. 2. Басейн Нижнього Псла. Поховання середньо- та пізньозолотоординського часу, знахідки. Поховання: 1–4 – пп. 1–2, яма, к. 1/2005 р., гр. I, колишній хут. Дуканичі; 6 – п. 6, к. 1/2009 р., гр. I, с. Горбані; 7 – п. 1/2012 р., гр. IV, с. Волошино; знахідки: 5 – п. 1, к. 1/2005 р., гр. I, колишній хут. Дуканичі. Матеріал: 5 – залізо.

обв'язувалася чи обшивалася тканиною або тонкою повстю. Висота цього гробовища не перевищувала 0,25 м. Можливо, в основі розміщувалися 2 брущаті поперечини, що забезпечували додаткову міцність конструкції та полегшували її встановлення на дні могили.

Розміри домовини: уверху – 0,56–0,62×2,05 м, в основі – 0,54–0,60×1,92 м. У ній знаходився скелет жінки у віці 20–25 років, зріст якої становив 160–162 см. Небіжчиця викладалася у випростаному положенні на спині, головою на південний захід. Лицевий відділ черепа був звернений до півдня – південного сходу – на кибул. Руки, розташовані вздовж тулуба й зігнуті в ліктях, були складені на животі. Ноги розміщувалися випростано (рис. 2: 2).

Усередині гробовища виявлені сліди підстилки-кошми, вкритої текстилем. На кістках відзначені залишки савану і текстилю від одягу, пофарбованого у брунатно-зеленкуватий колір, шкіряного тліну від деталей головної убору. На краях гробовища біля ліктів небіжчиці помічені дрібні вуглинки. Похована супроводжувалася рештками шкіряної торбинки підпрямокутних обрисів розміром 4–5×12 см (рис. 2: 2: 2), що знаходилася під кістками тазу, та розвалом залізної прямокутної видовженої форми пряжки від поясу (рис. 2: 2: 1) з рухомим язичком (4,2×5,5 см), рамка якої була дещо звуженою спереду (рис. 2: 5), маючи найближчі відповідники серед застібок пасків типу Б II, за Г.О. Федоровим-Давидовим [34, с. 43, 47, рис. 7: 3].

У другому похованні виявлені рештки меншого й аналогічного за конструкцією гробовища, висотою близько 0,2 м, виготовленого з товстих дошок, скріплених дерев'яними шипами. Розміри дощатої «домовини» в основі – 0,3–0,4×1,1 м. Встановлено, що одна з опор каркасу була вистругана з липи. Посеред гробовища знаходився скелет дитини у віці 2,5–3,5 років, можливо, дівчинки. Похована вкладалася випростано на спині, головою на південний захід. Руки, зігнуті в ліктях, лежали: ліва – кистю на грудях, права – звернена до обличчя. Ноги розміщувалися випростано, зі зведеними стопами (рис. 2: 3).

Усередині гробовища виявлені рештки підстилки з хутра, шерстяного і не визначеного текстилю від одягу, в т.ч. брунатно-коричневого кольору; на краях знайдені дрібні вуглини.

Улаштування обох поховань супроводжувалося овальною в плані ямою з кістками частини туші дорослого бика, віднесеної до групи II жертвонних захоронень тварин, за Г.О. Федоровим-Давидовим [34, с. 128], складених без помітного порядку після тризної відправи (рис. 2: 4) [12, с. 26, 28, рис. 17]. Поховальний обряд і мінімальний набір супровідних речей засвідчував появу в тогочасному кочівницькому суспільстві на берегах Псла певних елементів мусульманської поховальної традиції [4, с. 132–133; 35, с. 30]. Обидва захоронення невеликого родинного некрополю датовані другою чвертю XIV ст. [12, с. 14–16].

До кола подібних поховань, тільки, ймовірно, залежної особи, належить безінвентарне захоронення 2 кургану № 8/2005 р. групи II поблизу Волошиного, нещодавно оприлюднене друком у публікації комплексів цього скупчення курганів [7, с. 127–128, рис. 107]. Поховання здійснене у неглибокій ґрунтовій ямі без домовини, зорієнтоване головою на захід – північний захід. Викладена на спині горілиць дитина (дівчинка?), у віці 8–10 років, розміщувалася зі складеними на животі руками та випростаними і зведеними в стопах ногами (рис. 1: 8).

Дещо інший тип поховальної споруди репрезентує впускне поховання 5 кургану № 1/2007 р. групи IV поблизу с. Хоружів Решетилівського р-ну, досліджене на лівому березі притоки Псла – р. Говтва. Воно містилося у глибокій материковій ямі розміром 0,88×2,60 м з прямовисними стінками, зорієнтованій з літнім сезонним відхиленням від західного спрямування. На глибині 1,45 м яма мала вузькі заплічки, перекриті неширокими дошками. Заглиблення могили (близько 0,3 м) розміром 0,52×2,11 м містилося посеред ями, де ближче до північної стінки на спині було викладено небіжчика – чоловіка 45–50 років, зростом 180–184 см. Його голова виявилася розвернутою у південному напрямку, руки зведені до купи кистями, як і стопи ніг [36, с. 36, рис. 8: 2], що, вірогідно, підв'язувалися (рис. 1: 4). Безінвентарне захоронення близьке до групи А IV, за Г.О. Федоровим-Давидовим [34, с. 124, 150–151]. Подібний тип поховальних споруд характерний саме для кочівників середньозолотоординського часу, а – зважаючи на безінвентарність захоронення і звернення обличчя небіжчика в бік кибли – представнику омусульманеної групи половецьких за походженням мешканців нижньопсіських степів першої половини – серединою XIV ст.

Вірогідно, до пізньозолотоординського часу належить поховання 6 у насипу № 1/2009 р. групи I між Горбанями та Заруддям, вміщене до видовженої підпрямокутної зі скругленими кутами ями (0,55–0,6×2,5 м), завглибшки 1,38 м від УЦ. Посеред неї, у випростаному на спині положенні, головою на північний захід, з першопочатковим розворотом обличчя на киблу, викладеними вздовж тулуба руками і випрямленими ногами, знаходився чоловік-кочівник у віці 35–40 років (рис. 2: 6). Відзначені сліди підстилки, текстилю, рештки дерева, можливо, від нош. Поховальний комплекс датований серединою, можливо, навіть другою половиною XIV ст. [16, с. 74; 30, с. 415].

Подібне до попередніх і ґрунтове поховання 1/2012 р., досліджене між насипами групи курганів IV поблизу колишнього с. Волошиного, на вододілі річок Псла і Лизьки [6, с. 37, № 62; 12, с. 5-7; 13, с. 90-116]. Воно виявлене край схилу тераси, за 25 м від насипу кургану № 4 на незначному підвищенні і було впусcene з рівня стародавньої поверхні у неглибоку прямокутну яму зі скругленими кутами, зорієнтовану за широтною віссю, з розмірами – 0,80×2,74 м (2,1 м²) при глибині 0,9 м. У мішаному ґрунті заповнення містилися шар супіщаних дернин і поодинокі крупні вуглини. Поперечні коротші стінки ями мали незначні (0,05–0,2 м) вигини у зовнішній бік і дещо похило звужувалися до вирівняного дна.

Повздожні – виявилися вертикальними та рівними. Посеред ями, зі зміщенням до західного боку, знаходилися рештки гробовища, незначно розширеного в узголів'ї (із західного боку). Розміри цієї «труни» зафіксовані за дощатим тліном широких повздожніх дошок, розіпертих такими ж за шириною (і висотою) коротшими, – 0,58–0,64×2,07 м. Гробовище складене без застосування залізних цвяхів з каркасом із широких дошок (0,25 м), що ззовні обв'язувалися щільним текстилем. Дерев'яна дощата покривка труни не збереглася, як і дошки дна, від яких залишився тільки не надто товстий шар деревного тліну. У південно-східному кутку ями над гробовищем містилося кругле скупчення вуглин діаметром 15 см і товщиною 0,5–1 см (сліди використання в обряді курильниці) (рис. 2: 7).

Похований – чоловік у віці 25–30 років, зростом 168–170 см – був викладений посеред гробовища випростано на спині горілиць, головою на захід, з легким розворотом обличчям в бік киблі. Руки випростані вздовж тулуба, ноги витягнуті (з підв'язаними стопами?) (рис. 2: 7). Речових знахідок не виявлено [33, арк. 343–344]. На кістках скелету відзначені рештки шерстяної тканини від вистилання дна гробовища та, вірогідно, льняної простого полотняного переплетення – від савану. На черепі помічені сліди шкіряного тліну від окантовки головного убору. З обох боків поряд із черепом знаходилося кілька вуглин.

Певною мірою місця недовготривалих стійбищ кочівницького населення післямонгольської епохи маркують окремі речові знахідки, зокрема, уламки бронзових дзеркал кінця XIII – XIV ст. Кілька з них виявлено й під час розвідок на лівобережжі Псла. Варто згадати про фрагмент дзеркала з рослинно-зооморфним сюжетом на кшталт «гону тварин» (лисиць?) на підвищенні надзаплати дещо на південь від с. Давидівки Кременчуцького району (рис. 3: 1), навпроти с. Омельника [18, с. 29, рис. 28], а також уламок люстерка типу П I, за Г.О. Федоровим-Давидовим [34, с. 83], знайдений поряд із с. Шевченками Козельщинського району (рис. 1: 2) на правому березі р. Лизьки [16, с. 75-76, 77, рис. 1: 3]. В ур. Шведівка, між Келебердою та с. Карпівкою, на підвищенні другої тераси лівого берега Дніпра і правого берега р. Сухого Кобелячка, краєзнавцем В.В. Лямкіним знайдений уламок литої срібної накладки на піхви шаблі, на кшталт поясных накладок типів Ж III і Ж VII, за Г.О. Федоровим-Давидовим [34, с. 49, 51, рис. 8: Ж III, VII] серпоподібної форми з розчленуванням на 3 частини та фестончасто оформленим одним із боків, з коротким боковим упором (рис. 3: 3). Прикраси піхв подібного типу виявлені у розмивах острова поблизу с. Шушвалівки Глобинського району, і пов'язуються з похованнями некрополя одного із золотоординських поселень [18, с. 29-30; 25, с. 85, 87], а також у комплексі інвентарю зруйнованого золотоординського поховання над с. Лівенським в Нижньому Поорілі [16, с. 81-81, рис 3]. У всіх випадках залишків культурних нашарувань чи будь-яких виразних матеріалів золотоординського часу поряд з місцями таких випадкових знахідок виявлено не було.

Рис. 3. Окремі знахідки і монети з лівобережжя Псла та Дніпра. Уламки дзеркал: 1 – с. Давидівка; 2 – с. Шевченки; накладна деталь піхв: 3 – ур. Шведівка поблизу Комсомольська; монети: 4 – с. Карпівка; 5 – с. Дмитрівка. Матеріал: 1–2 – олов'яниста бронза; 3, 5 – срібло; 4 – мідь.

Натомість з ур. Павлівка на південь від Келеберди і решток затопленого водосховищем золотоординського поселення [1, с. 69–72] походить ціла група вже кілька разів опублікованих і досить виразних матеріалів, що позначають місце стійбища кочівників золотоординського часу [16, с. 76–77, рис. 1: 1; 29, с. 79–82].

Насамкінець, варто нагадати й про окремі знахідки монет у даному мікрорегіоні. Це, передусім, посріблений мідний анонімний дирхем міста Алмалик, карбований у 658 або 660 р. Хіджри (1259 чи 1261 р. від Р.Х.) за династії Чагатаїдів, яка правила в Мавераннахрі, Семиріччі та Східному Туркестані (рис. 3: 4). Дирхем виявлений біля переправи через Сухий Кобелячок у пониззі річки, поблизу сучасного с. Карпівки 2012 р. Інша монета – срібний джучидський дирхем хана Габдуллаха 761–771 р. Хіджри (1359/60 – 1369/70 р. від Р.Х.), що обрізаний при Тохтамиші під полегшений міскаль (рис. 3: 5). Остання знахідка виявлена на лівому березі Псла неподалік ур. Суки, на південь від с. Дмитрівки в околицях Комсомольська [33, ч. 1, арк. 201–203; 8, с. 45–46, 48]. Під час розкопок кургану № 2/2010 р. у складі групи I на місці колишнього с. Лавриківки у межиріччі Псла і Сухого Кобелячка знайдений потертий джучидський мідний пул XIV ст., що використовувався в якості підвіски у більш пізній час [31, арк. 72, № 2].

Таким чином, досліджені в курганах лівобічного пониззя Псла захоронення надають виразні матеріали для вивчення поховального обряду й основних віх історії степового кочівницького населення регіону, прилеглої лісостепової Лівобережної придніпровської тераси як окраїнних північних складових територій Західного улусу Золотої Орди до кінця XIV ст., котрі, певним чином, доповнюють й окремі знахідки старожитностей цього часу.

Джерела та література

1. *Артем'єв А.В.* Обстеження золотоординських пам'яток на Полтавщині / Артем'єв А.В., Мироненко К.М., Супруненко О.Б. // Археологічні відкриття в Україні 2002-2003 рр.: зб. н. пр. / Ін-т археол. НАН України; Нац. зап. «Софія Київська»; [укл. Н.О. Гаврилук; ред. кол.: С.Д. Крижицький, О.П. Моця, Д.Н. Козак й інші]. – К.: Шлях, 2004. – Вип. 6. – С. 68–73.
2. *Борисяк Н.Д.* Несколько слов о новейших археологических находках в Харьковской и Екатеринославской губерниях / Н.Д. Борисяк // Тр. III Археологического съезда в Киеве / Ун-т св. Владимира. – К., 1878. – Т. 2. – С. 205–211.
3. Діяльність музеїв / [Щербаківський В.М.] // Записки Українського наукового товариства досліджування й охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині / Укр. наук. Тов-во дослід. й охорони пам'яток старовини та мистецтва; [редкол.: М. Рудинський, В. Щербаківський, В. Щепотьєв]. – Полтава: друк. Брауде Я. Е., 1919. – Вип. 1. – С. 96–97. – Без підп.
4. *Евглевский А.В.* Влияние ислама на половецкий погребальный обряд в золотоординское время / А.В. Евглевский // Проблемы исследования памятников археологии Северского Донца: ТД обл. научн.-практ. конф. (Луганск, 1990 г.) / Луган. обл. управл. культуры; Обл. орг. УООПИК; ИПК «Археолог» при Ин-те археол. АН УССР; [ред. кол.: К.И. Красильников, А.Ф. Горелик, С.Н. Саижаров и др.]. – Луганск: Луган. правда, 1990. – С. 131–134.
5. *Сльніков М.В.* Золотоординські часи на українських землях / Михайло Сльніков. – К.: Інф-анал. агенція «Наш час», 2008. – 176 с. – (Сер. «Невідома Україна»).
6. *Кулатова І.М.* Старожитності околиць Комсомольська / Кулатова І.М., Мироненко К.М., Супруненко О.Б. // Археологічний літопис Лівобережної України / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 2004. – № 1-2 (13-14). – С. 5–45.
7. *Кулатова І.М.* Кургани поблизу с. Волошине в пониззі Псла / Кулатова І.М., Скорий С.А., Супруненко О.Б.; Ін-т археол. НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК; ЦОДПА. – К.; Полтава: Гротеск, 2010. – 160, 6 с. – (Старожитності околиць Комсомольська: Част. VIII).
8. *Лямкін В.В.* Кілька нових нумізматичних знахідок із околиць Комсомольська / Лямкін В.В., Шерстюк В.В. // Свічало Подніпров'я: Кращі наукові альманахи / Комс. ІКМ; [гол. ред. Стахів Т.А.]. – Комсомольськ: Arriori print, 2012. – Кн. VIII. – С. 44–49.
9. *Мироненко К.М.* Золотоординські поховання на Кременчуччині / Мироненко К.М., Шилів Ю.О. // Археологічний літопис Лівобережної України / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 2003. – № 2 (14). – С. 105–109.
10. *Скирда В.В.* Археологічні дослідження геологів Харківського університету / Скирда В.В. // Археологічний літопис Лівобережної України / Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА. – Полтава: Археологія, 2002. – № 1 (11). – С. 150–153.
11. *Супруненко А.Б.* Погребение золотоординского времени с остатками костюма девочки-кочевницы на Нижнем Псле / А.Б. Супруненко, С.В. Масвская // Степи Европы в эпоху средневековья: Тр. по археологии / Дон. нац. ун-т; [гл. ред. Евглевский А.В.]; ред. кол.: Добров П. В., Никольский В.Н., Крапивин А.В. и др.]. – Донецк, 2010. – Т. 8: Золотоординское время. – С. 295–340.
12. *Супруненко О.Б.* Кургани між сс. Дуканіч та Солонці на Нижньому Пслі / Супруненко О.Б.; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК; Ін-т археол. НАН України; ЦОДПА; [відп. ред. Кулатова І. М.]. – К.; Полтава: Гротеск, Археологія, 2006. – 128 с., 1 вкл. – (Старожитності околиць Комсомольська: Част. IV).
13. *Супруненко О.Б.* Кургани поблизу с. Солонці на Нижньому Пслі / Супруненко О.Б.; Ін-т археол. НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК; ЦОДПА; [наук. і відп. ред. Козак Д. Н.]. – К.; Полтава: Гротеск, Археологія, 2007. – 142 с. – (Старожитності околиць Комсомольська: Част. V).
14. *Супруненко О.Б.* Археологічні пам'ятки на території Комсомольської міської ради / О.Б. Супруненко // Звід пам'яток історії та культури України: Полтавська область. Комсомольська міська рада / УК ПОДА; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОШК; ПКМ; ЦОДПА; [упор., наук. ред. Супруненко О.Б.; ред. кол.: Близнюк І.Ф. (гол. редкол.) й інші]]. – К.; Полтава: Полтав. літератор, 2008. – С. 16–40. – Кол. вкл. I, III–IV.

15. Супруненко О.Б. Дослідження на території розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління Полтавського гірничо-збагачувального комбінату / О.Б. Супруненко // Свічадо Подніпров'я : красзнавчий альманах / Комс. ІКМ; [гол. ред. Стахів Т.А.]. – Комсомольськ : вид. ПП Мариненко Д.М., 2009. – Кн. V. – С. 61–73.
16. Супруненко О.Б. Нові знахідки золотоординської доби на Полтавщині / Супруненко О.Б. // Старожитності Лівобережного Подніпров'я : Зб. пр. і мат-лів Х наук.-практ. семінару «Охорона та дослідження пам'яток археології» (м. Комсомольськ, 14–16 серпня 2010 р.) ; / Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; ЦОДПА ; [редкол.: Фасій Г.І., Кулатова І.М., Супруненко О.Б. (наук. ред.) [й інші]]. – К. ; Полтава : Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК, 2010. – С. 74–84, 2 кол. вкл.
17. Супруненко О.Б. Археологічна передтеча козацької доби: пам'ятки золотоординської епохи на Полтавщині / О.Б. Супруненко, К.М. Мироненко // Переяславська рада 1654 року : Історія, наслідки : Мат-ли регіон. наук.-теорет. конф. (17 квітня 2003 року) / ПДПУ ім. В.Г. Короленка, ПОШПО ім. М.В. Остроградського. – Полтава : Друкарська майстерня, 2003. – С. 58–67.
18. Супруненко О.Б. Старожитності золотоординського часу Дніпровського лісогосподарства Лівобережжя / Супруненко О.Б., Приймак В.В., Мироненко К.М. / ЦП НАН України і УТОПШК ; Ін-т археол. НАН України ; ЦОДПА. – К. ; Полтава : Археологія, 2004. – 84 с. – (Мат-ли з підготовки «Зводу пам'яток історії та культури України» Полтавської і Сумської областей : вип. 2).
19. Супруненко О.Б. Костюм дівчинки-кочівниці з поховання XIV ст. у пониззі Псла / О.Б. Супруненко, С.В. Масвська, А.В. Артем'єв // Праці Центру пам'ятокознавства : зб. наук. пр. / Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; [ред. кол.: О.М. Титова (гол. ред.), В.І. Акуленко, В.Й. Борисенко [й інші]]. – К. : ТОВ «Бізнесполіграф», 2005. – Вип. 7. – С. 80–99.
20. Супруненко О.Б. Унікальний комплекс золотоординського часу поблизу Волошиного / О.Б. Супруненко, А.В. Артем'єв, С.В. Масвська ; Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; Ін-т археол. НАН України ; ЦОДПА ; [відп. ред. І.М. Кулатова]. – К. ; Полтава : Техсервіс, Археологія, 2005. – 80, 2 с. – (Старожитності околиць Комсомольська : Част. II).
21. Супруненко О.Б. Курган зрубного часу поблизу с. Волошине на Полтавщині / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк // Археологічні відкриття в Україні 2004–2005 рр. : зб. н. пр. / Ін-т археол. НАН України ; [ред. кол.: С.Д. Крижицький, О.П. Моця, Д.Н. Козак [й інші]] ; укл. Н.О. Гаврилюк]. – К. ; Запоріжжя : Дике поле, 2006. – Вип. 8. – С. 39–44.
22. Супруненко О.Б. Кургани з похованнями золотоординського часу поблизу Волошиного у пониззі Псла / Супруненко О.Б., за участю Масвської С.В., Артем'єва А.В., Горбенка С.О. ; Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; Ін-т археол. НАН України ; ЦОДПА ; [відп. ред. І.М. Кулатова]. – К. ; Полтава : Гротеск, ВЦ «Археологія», 2006. – 140 с. – (Старожитності околиць Комсомольська : Част. III).
23. Супруненко О.Б. Нові археологічні дослідження на Кременчуччині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. ; Ін-т археол. НАН України ; Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; ЦОДПА ; [наук. і відп. ред. Козак Д.Н.]. – К. ; Полтава : Техсервіс, ВЦ «Археологія», 2006. – 146 с.
24. Супруненко О.Б. Розкопки курганів на території розширення Західних відвалів Дніпровського рудоуправління Полтавського гірничо-збагачувального комбінату під Комсомольськом / О.Б. Супруненко, І.М. Кулатова // Археологічні дослідження в Україні 2004–2005 рр. : зб. н. пр. / Ін-т археол. НАН України ; [укл. Н.О. Гаврилюк ; ред. кол. : С.Д. Крижицький, О.П. Моця, Д.Н. Козак [й інші]]. – К. : Шлях, 2006. – Вип. 7. – С. 349–355.
25. Супруненко О.Б. Курган з угорським некрополем у пониззі Псла / Супруненко О.Б., за участю Кулатової І.М., Масвської С.В., Шерстюка В.В. ; Центр пам'ятокознавства НАН України і УТОПШК ; Ін-т археол. НАН України ; ЦОДПА ; [наук. і відп. ред. О.П. Моця]. – К. ; Полтава : Вид-во «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. – 110 с. – (Старожитності околиць Комсомольська : Част. VI).
26. Супруненко О.Б. Обстеження території Галещинського родовища залізистих кварцитів у Кременчуцькому і Козельщинському районах на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. // Археологічний літопис Лівобережної України / Ін-т археол. НАН України ; ЦОДПА. – Полтава : Археологія, 2007. – № 1–2 (21–22). – С. 53–80.

27. *Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології території Галещинського родовища залізистих кварцитів на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; Ін-т археол. НАН України; ЦП НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [відп. ред. Козак Д.Н.]. – К.: Полтава: Дивосвіт, 2007. – 38[2] с.
28. *Супруненко О.Б.* Звіт про науково-рятивні дослідження в зоні спорудження Східних відвалів ВАТ «Полтавський ГЗК» поблизу с. Єрствівка Кременчуцького району Полтавської обл. у 2008 р. / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В.; ДП НДЦ «ОАСУ» Ін-ту археол. НАН України // Науковий архів Інституту археології НАН України; Науковий архів ЦОДПА, ф. Е, спр. 569, 285 арк.
29. *Супруненко О.Б.* Пам'ятки археології пониззя Сухого Кобелячка на Полтавщині / Супруненко О.Б., Шерстюк В.В. / Ін-т археол. НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; ЦОДПА. – К.: Полтава: Дивосвіт, 2009. – 104 с. – (Старожитності околиць Комсомольська: Част. VII).
30. *Супруненко О.Б.* Кургани поблизу Заруддя і Горбанів у межиріччі Псла та Кривої Руди / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк // Археологічні дослідження в Україні – 2009: зб. н. ст. / Ін-т археол. НАН України; [гол. ред. Козак Д.Н.; ред. кол.: Болтрик Ю.В., Бунятян К.П. [й інші]]. – К.; Луцьк, 2010. – С. 415–417.
31. *Супруненко О.Б.* Звіт про науково-рятивні археологічні дослідження курганів на території колишнього с. Лавриківка Пришибської сільської ради Кременчуцького району Полтавської обл. у 2010 р. / Супруненко О.Б., за участю Шерстюка В.В.; ДП НДЦ «ОАСУ» Ін-ту археол. НАН України // Науковий архів Інституту археології НАН України; Науковий архів ЦОДПА, ф. Е, спр. 648, Т. I, II, 351 арк.
32. *Супруненко О.Б.* Кургани Нижнього Прип'ялля / О.Б. Супруненко, В.В. Шерстюк; Ін-т археол. НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [наук. ред. Скорий С.А.]. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК, 2011. – 472, 24 с.
33. *Супруненко О.Б.* Звіт про розкопки курганів і курганоподібних насипів у Кременчуцькому районі й окрузі м. Комсомольська Полтавської обл. в 2011–2012 рр.: В 2-х част. / Супруненко О.Б., за участю Шерстюка В.В.; ДП НДЦ «ОАСУ» Ін-ту археол. НАН України // Науковий архів Інституту археології НАН України. – Надходж. до Половини ком-ту 2012 р. – 454 арк.
34. *Фёдоров-Давыдов Г.А.* Кочевники Восточной Европы под властью золотоордынских ханов: Археологические памятники / Г.А. Фёдоров-Давыдов / МГУ им. М. В. Ломоносова. – М.: Изд-во МГУ, 1966. – 275 с.
35. *Фёдоров-Давыдов Г.* Золотоордынский город и Дешт-и-Кыпчак в первой половине XIV в. / Герман Фёдоров-Давыдов // Татарская археология / Ин-т истор. им. Ш. Марджани АН Татарстана. – Казань: ООО «Печатные технологии», 2004. – № 1–2 (12, 13). – С. 6–47.
36. *Шерстюк В.В.* Курган епохи бронзи – доби середньовіччя поблизу с. Хоружі Решетилівського району на Полтавщині / Шерстюк В.В. // Старожитності Лівобережного Подніпров'я – 2011: зб. н. пр. / Ін-т археол. НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК; ЦОДПА; [наук. ред. Супруненко О.Б.; редкол.: Івакін Г.Ю., Ковальова І.Ф., Кулатова І.М. [й інші]]. – К.; Полтава: Центр пам'яткознавства НАНУ і УТОПІК, 2011. – С. 18–41.

***Супруненко А.Б.* Новые материалы золотоордынского времени в низовье Псла**

В статье анализируются погребальные памятники кочевников на северной границе Западного улуса Золотой Орды второй половины XIII – конца XIV вв., а также некоторые находки последних лет, обнаруженные в ходе научно-спасательных археологических исследований курганов бассейна Нижнего Псла на Полтавщине.

Ключевые слова: Золотая Орда, кочевники, монеты, низовья Псла, Полтавщина, погребения.

***Suprunenko O.B.* New materials of Golden Horde period in the lower reaches of river Psel**

The paper analyzes the nomad's funerary monuments on the northern border of the Golden Horde Western ulus and some finds of recent years, detected during rescue researches of mounds on Lower Psel in Poltava region. Materials dated from the second half of 13 – the end of 14 centuries.

Keywords: Golden Horde, coins, Lower Psel, Poltava region.

Подано до друку: 23.09.2013 р.